

Відгук

офіційного опонента Стоколос Н.Г. на дисертацію

Мороза Володимира Романовича «Включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України (1991 - перша половина 2014 рр.), подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.

Дисертація В.Р. Мороза присвячена висвітленню актуальної й ще недостатньо вивченої теми - засадам, практичним аспектам та динаміці включення вчення Української Греко-Католицької Церкви у сферу суспільно-політичного життя України впродовж 1991 - першої половини 2014 років. Вона є одним із виявів суспільного інтересу до цієї проблеми, значимість докладного висвітлення якої зумовлена не лише теоретичними, а й низкою практичних міркувань. Власне, це автор реалізованого дослідження переконливо аргументував у його вступі, зазначивши, що "Студіювання процесів становлення соціального аспекту вчення УГКЦ дає змогу осмислити її діяльність у попередні періоди та на сучасному етапі, з'ясувати її роль і місце в масштабних суспільних трансформаціях пострадянської доби, характер та динаміку внутрішнього розвитку спільноти, напрями діяльності її членів, а також визначити тенденції та діапазон впливу УГКЦ на перебіг соціо-гуманітарних та ментальних процесів в Україні в майбутньому». Заслуговує на схвалення акцентування автора дисертації на актуальності досліджуваної проблеми з огляду на необхідність «подолання вкорінених стереотипів щодо УГКЦ, зокрема її сприйняття як «штучного утворення», привнесеного ззовні, оскільки це залишається одним із гальмівних факторів міжконфесійного діалогу в Україні».

Саме це й визначило мету даної дисертації - розкрити специфіку включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України

впродовж 1991 - першої половини 2014 рр. за допомогою комплексного історико-релігієзнавчого аналізу

По суті, це перше дослідження в Україні, яке розглядає цю проблему фронтально, в різних площинах; воно позначене комплексністю, інтегральністю, інтердисциплінарністю, а також сучасними науковими підходами до реалізації дослідницьких завдань, визначених і сформульованих його автором.

Не викликає принципових заперечень архітектоніка дисертації, в основу якої покладено проблемно-хронологічний принцип, оскільки вона вповні корелюється як з її метою, так і дослідницькими завданнями.

У вступі роботи дотримано всіх вимог ДАК України стосовно її загальної характеристики: визначено і сформульовано мету, основні завдання, об'єкт, предмет, хронологічні рамки та територіальні межі, а також теоретико-методологічну основу. Можна погодитися з низкою запропонованих дисертантом положень, які відзначаються новизною і виносяться на захист. Вони характеризуються не тільки глибиною й аргументованістю, а й уповні співвідносяться з дослідницькими завданнями.

Принципово солідаризуємося з твердженням автора дисертації, що історико-релігієзнавчий аналіз діяльності УГКЦ у сфері суспільно-політичного життя незалежної України дозволяє констатувати, що соціальний аспект її вчення постає як нормативна суспільна теорія, а його імплементація в тканину суспільних відносин країни детермінована необхідністю захисту гідності людини, що є завданням держави, корелюється із національними чинниками та зумовлює пріоритетний інтерес цієї конфесії до осмислення критеріїв демократії як політичного ладу і форми правління.

Як і належить кваліфікованій роботі такого рівня, дисертація В.Р. Мороза містить розділ "Історіографія проблеми та джерела дослідження". Його зміст засвідчує докладну обізнаність здобувана зі станом розробки даної теми у вітчизняні та зарубіжній історіографії, а також вправність в аналізі та оцінці різних авторських позицій і концепцій.

Різноманітні за походження і змістом джерела, виявлені та використані дисертантом, дозволили йому як інформативно, так і аналітично значно поглибити з'ясування засад, практичних аспектів та динаміки включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України вказаного періоду, спираючись на загальнометодологічні принципи об'єктивності, системності й історизму, а також релігієзнавчі принципи позаконфесійності, світоглядного плюралізму та толерантності. Дослідник плідно послуговувався матеріалами низки фондів Державних архівів Тернопільської та Львівської областей, архіву Відділу релігій та національностей Управління у справах національностей, релігій та фінансово-планової роботи Департаменту з питань культури, національностей та релігій Львівської обласної державної адміністрації, а також архіву Тернопольсько-Зборовської архієпархії УГКЦ. Саме вони разом із значним за об'ємом корпусом опублікованих джерел становлять основу змісту роботи. В цілому слід особливо наголосити на докладній обізнаності В.Р. Мороза з джерелами по темі дослідження, вмільй їх відбір та інтерпретацію. Наголосимо, що вдумливе опрацювання та осмислення матеріалів низки вітчизняних архівів, залучення до студії значного масиву опублікованих джерел, періодики, а також нормативних актів уможливило автору зробити вагомий внесок у розкриття специфіки включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України впродовж 1991 - першої половини 2014 рр.

Ідейним задумом другого розділу дисертації - "Засади соціальних аспектів вчення УГКЦ" - стало студіювання витоків та специфіки становлення соціального вчення цієї Церкви. Структурно розділ складається з чотирьох підрозділів, у яких послідовно розглянуто витoki та специфіка становлення соціального вчення УГКЦ на базі соціальної доктрини Католицької Церкви, гідності людини як основи соціальної позиції Церкви, концепцію свободи та відповідальності, зокрема її індивідуальний та суспільні виміри, принципи суспільного блага, субсидіарності та солідарності як конструктивних елементів вчення УГКЦ, а також сутність концепту справедливого суспільства.

Застосувавши розлогу палітру методів, спираючись на глибокі теоретичні викладки та вагомий фактичний матеріал, автор обґрунтовано дійшов висновку, що в основу розроблюваного соціального вчення конфесії покладається гідність людини, усвідомлення особою своїх прав та обов'язків, що впливають з гідності кожного. Водночас автор дисертації акцентує на тому, що умовою забезпечення гідності людини є дотримання принципів суспільного блага, субсидіарності та солідарності, оскільки саме вони сприяють оптимальному функціонуванню соціальних інститутів. Водночас, наголошується у тексті роботи, однією із домінант забезпечення справедливих суспільних відносин є культивування практики милосердя.

У третьому розділі роботи - "Церква і держава: їх природа та взаємини за вченням УГКЦ" — зосереджений в аналітичному викладі дисертанта виклад матеріалу, присвячений аналізу тлумачення в соціальних сегментах вчення УГКЦ природи держави, політики, а також їх місця в суспільно-політичних процесах. Дослідник спочатку докладно висвітлив те, якою є суспільна компетенція Церкви та її підходи до державно-правових відносин, а потім розглянув питання пріоритетів та актуальних проблем взаємин УГКЦ та держави. Проаналізувавши низку гострих питань, пов'язаних політичним протистоянням в українському суспільстві періоду каденцій Президентів України Л. Кучми, В. Ющенко, та В. Януковича, автор дослідження дійшов висновку, що державу в своїх соціальних настановах УГКЦ витлумачує як асоціацію громадян, а її завданням вважає забезпечення умов життя її громадян та координацію суспільних відносин. У роботі наголошується, що Церква вчить: органи влади покликані служити громаді, засуджуваними нею мають бути корупція, а також відчуження влади від народу. За вченням Церкви, найбільш прийнятною моделлю державно-церковних стосунків є партнерство, що передбачає автономію двох сторін. Водночас, наголошує автор дисертації, надзвичайно великою цінністю для Церкви є громадянське суспільство, становлення якого в останній час в Україні помітно пришвидшилося.

У четвертому розділі дисертації - «Церква і нація у вченні УГКЦ» - послідовно проаналізовано імплементацію в соціальні сегменти вчення Церкви концепції «Київської Церкви» як її відповідь на гострі виклики сучасності, а також тлумачення нею феномену націоналізму. Варто зазначити, що дослідник, не уникаючи розгляду низки контраверсійних аспектів означених питань, був у своєму викладі як теоретичного матеріалу, так і відповідного фактажу логічним, послідовним, аргументованим. У висновках він наголосив, що розвиваючи концепцію служіння держави і Церкви власному народу, остання вбачає в єдності Церкви запоруку національної цілісності, а виконанню цього завдання має служити феномен «Київської Церкви», тобто тієї, яка існувала до розділення 1596 р. Тут же акцентовано на тому, що УГКЦ засуджує «радикальний націоналізм», але водночас допускає існування «здорового націоналізму».

У п'ятому (завершальному) розділі дослідження - «Морально-етичні виміри демократії у вченні УГКЦ» - основний наголос зроблено на студіюванні морально-етичного аспекту демократії. Автор дисертації свою увагу спочатку зосередив на аналізі теоретичних та практичних моментів, пов'язаних із проблемою ставлення Церкви до обов'язків громадян, потім розглянув питання критеріїв та значимості демократії через призму її вчення. Завершив він своє дослідження підрозділом, у якому йдеться про конкретні настанови Церкви щодо реалізації громадянами України їх виборчого права та обов'язку відповідальності влади перед народом. Цей розділ, відзначаючись глибиною теоретичних викладок, містить значний об'єм фактичного матеріалу. Він відтворює складну палітру суспільно-політичного життя незалежної України і водночас підкреслює те, яку роль відігравала і відіграє нині УГКЦ у його поступу до морального удосконалення. Дисертант переконливо довів, що вчення УГКЦ про відповідальність влади і значимість контролю за нею громадян країни як неодмінний елемент її демократичного устрою вийшло за межі конфесійних інтересів у сфері національного і загальнолюдського.

Висновки, зроблені дисертантом по завершенню цього ґрунтового і системного дослідження, є вагомими, аргументованими та переконливими.

Необхідно відзначити наявність чіткої авторської позиції в процесі студіювання сутності засад вчення УГКЦ, а також практичних аспектів та динаміки його включення у сферу суспільно-політичного життя України впродовж 1991 — першої половини 2014 рр. Кожний абзац, кожний сегмент дисертації відтворює не лише історичний контекст і несе певну інформацію з проблем, визначених метою і завданнями дисертації, а й водночас відтворює оціночну авторську позицію. Текст дослідження читається з інтересом, оскільки йому притаманний не лише об'єктивізований аналіз джерельного матеріалу, а й суб'єктивно-оцінюючий результат авторського дослідження.

Текст роботи, її мова, стилістика, структурна побудова розділів і підрозділів, вичленення основних положень і висновків, які лягли в позиції новизни дослідження, засвідчують високий методологічно-теоретичний рівень і фахову культуру дисертанта. В цілому дисертація написана з використанням історичного інструментарію, але із застосуванням філософського осмислення питань, які складають її план. Саме тому вона може кваліфікуватися як історіософська студія релігієзнавчого характеру.

У теоретичному сенсі здійснений історико-релігієзнавчий компаративний аналіз включення вчення УГКЦ у серу суспільно-політичного життя України років її незалежності дає значний приріст нових знань, які збагачують арсенал вітчизняного релігієзнавства.

Дисертація має виразне практичне значення, оскільки частина її положень та висновків є вартісними і востребуваними в Україні не тільки з точки зору осмислення витоків та сучасного стану розробки УГКЦ соціального вчення як нормативної богословсько-антропологічної системи, що містить теоретичне обґрунтування місця особи в суспільстві та визначає пріоритети суспільного життя, а також практичні аспекти й динаміку його включення у низку сфер життя країни, а й потенціалу використання їх державними органами в роботі над визначенням концептуальних підходів і програмових завдань,

спрямованих на досягнення гармонізації державно-церковних відносин та подолання міжцерковних суперечностей.

Основні положення дисертації пройшли належну апробацію під час виступів її автора на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях. Результати дослідження висвітлені в багатьох статтях у провідних фахових виданнях, зокрема в "Українському релігієзнавстві", в низці університетських збірників і часописів та в закордонних виданнях. Це засвідчує фахову майстерність дисертанта, його високу дослідницьку культуру.

Текст автореферату вповні контамінується зі структурою, основними положеннями і висновками дисертації. Відтак усі вимоги ДАК України до кандидатських дисертацій Володимиром Романовичем Морозом дотримані.

Водночас як проблемна і досить об'ємна дослідницька праця ця дисертація потребує певних уточнень, доповнень, застережень, які водночас не піддають сумніву методологічно-концептуальну позицію дисертанта і новизну здійсненого ним дослідження.

Перше із них стосується того, що, наголосимо, нерідко прослідковується у дослідженням такого рівня: зміст підрозділів недостатньою мірою узгоджений із редакцією їх назв. Водночас варто зазначити, що інколи це виявляється у висновках, які містяться у кінці підрозділів. Відчувається, що коли автор завершував свою працю, то, редагуючи назви позицій плану, не повною мірою узгодив зміст висновків з їх остаточними варіантами. Зрештою, слід наголосити, що це стосується тільки частини з них.

Виклад підрозділу "Історіографія проблеми" вказує на певні вади авторської моделі огляду стану дослідженості проблеми. Йому дещо бракує чіткості у градуванні наукових студій на авторитетні підсумкові, присвячені вузловим питанням і, зрештою, розвідкам про конкретні сюжети в рамках визначеної проблеми. Також, на нашу думку, дещо побіжно висвітлені напрацювання вітчизняних релігієзнавців, які стосуються аналізу практики та

динаміки імплементації вчення УГКЦ у царину суспільно-політичного життя України вказаного періоду.

Зміст підрозділу "Джерельна база дослідження" безумовно збагатився б, аби його автор вказав на конкретні документи, які були виявлені, інтерпретовані та введені ним до наукового обігу вперше (наявність таких не викликає жодних сумнівів!), оскільки для історико-релігієзнавчого дослідження це є значимим. Водночас акцентуємо на тому, що з тексту цієї частини роботи важко зрозуміти, чому автор скористався матеріалами низки архівів, які зосереджені у західному регіоні країни. Йдеться про Львів та Тернопіль. Також вповні виправдано було б у цьому підрозділі наголосити на тому, що через свою специфіку дане дослідження спиралося саме на корпус різнорідних опублікованих документів.

Наступне спостереження, а точніше, зауваження, стосується того, що шановний автор дисертації, задекларувавши у її вступній частині розробку УГКЦ соціального вчення на базі соціальної доктрини Католицької Церкви, не пояснив, чому ця доктрина вповні її не задовольняє. Більше того, у тексті дисертації неодноразово наголошується, що своє соціальне вчення УГКЦ розробляє, спираючись на «власну традицію» чи «власну спадщину», але, на жаль, коли йдеться про конкретні напрацювання з тих чи інших питань видатних діячів Церкви минулих століть та наших сучасників, то ці сегменти чомусь надто лаконічні, а інколи навіть і побіжні за своїм змістом. Так, прикладом цього може слугувати той сегмент тексту другого підрозділу другого розділу роботи, де йдеться про напрацювання С. Сембратовича та А.Шептицького стосовно такої чесноти, як гідність. Короткий виклад того, що вони переймалися цим питанням, зробили свій внесок у її осмислення в тексті присутній, але відповідне узагальнення стосовно того, чим же вони у цьому сенсі збагатили богословську думку ми не знаходимо. Зрештою, будь-яких узагальнень щодо цього ми не знаходимо як у висновках до цього підрозділу, так і в низці інших. Відтак саме тому, на нашу думку, твердження, що УГКЦ

розробляє власну соціальну доктрину й на базі «власної духовно-культурної ... традиції», не те, що непереконливе, а не надто наповнене, аргументоване.

Ще одне спостереження критичного характеру стосується того, що автор дисертації дещо перебільшено поринаючи в теоретичні розмірковування, в окремих сегментах роботи дещо дистанціювався від студіювання того, що складало значиму складову її предмету - практичних аспектів та динаміки включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України вказаного періоду. Зміст саме цих частин роботи нерідко поступається тим, які присвячені аналізу власне засад вчення цієї Церкви. Це, зрештою, наклало свій відбиток як на формулювання позицій новизни, так і на зміст висновків, де фіксація результатів аналізу цих питань недостатня.

Вважаємо за необхідне звернути увагу ще на одну ваду роботи. Її автор, задекларувавши, що «Виокремлення ключових аспектів проблеми здійснено за проблемно-хронологічним методом», недостатньою мірою подбав про те, щоб виклад матеріалу у підрозділах був струнким, послідовним, збалансованим за змістом, чітко підпорядкованим виконанню відповідних завдань. Водночас зазначимо: текст роботи глибокий, він відзначається інтердисциплінарністю, аналітичністю. Водночас складається враження, що його автор, захоплений теоретизуванням, дещо дистанціювався від того, що його дослідження є історико-релігієзнавчою студією. Саме тому, думається, в низці його складових, тобто підрозділів, прослідковується певний дисбаланс між об'ємом та глибиною викладу матеріалу, присвяченого аналізу складових розроблюваного соціального вчення Церкви та того, як упродовж означеного часу воно імплементувалося в царину суспільно-політичного життя України.

У цілому, як уже зазначалося, дисертація Володимира Романовича Мороза "Включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України (1991 — перша половина 2014 рр.)" є фундаментальним, цілісним, системним, новаторським дослідженням, яке, безумовно, збагатить вітчизняне релігієзнавство, оскільки приріст наукових знань у дослідженні є вагомим.

Все це дозволяє позитивно й високо оцінити його науковий доробок і рекомендувати шановній спеціалізованій вченій раді задовольнити інтенції дисертанта на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 09.00.11 - релігієзнавство.